

Pestessy József

Magyar adalék a vállficamhoz

A sebészek, baleseti sebészek munkájában gyakori a vállficam ellátása, s néha könnyű, néha nehezebb a helyzetétel, illetve a gyógyítás. A probléma felismerése évezredes – annak ellenére, hogy még nem volt a ficamot bizonyító, pontosan meghatározó sugaras képalkotás 1896-ig. A helyzetétel módja ugyancsak nagyon régi. Hogy a harcos, lovas magyar nép miképpen gyógyította a lovas balesetek után vállficamait és kulcsonttöréseit, arról nincsenek írásos adataink, de hogy ezt a gyakori sérülést kiválóan kezelték, az biztos – hiszen még a sérülés gyógyulása után nyilazniuk is kellett vágatás közben. A helyzetétel módozatai változatosak voltak.

1. A legrégebbi – mint oly sok más – Hippokratész (Kr. e. 460–377) nevéhez fűződik (Hippokratész 1827). E rövid dolgozatban az ő leírásait most nincsen mód részletezni.

2. Időrendben a következő leírás a Kr. u. 1600-as évek közepéről való Pettyéni Borbély Mártontól. Erről részletesen a dolgozat második felében szólunk.

3. Az angol Sir Astley Paston Cooper (1768–1841) volt az, aki lényegében a hippokratészi leírását adta a ficam helyzetételének. (Az angol gyarmati világbirodalomban ugyanis sohasem nyugodott le a nap, így sajátjaként hirdethette az ősi eljárást.)

4. A német-svájci Emil Theodor Kocher (1841–1917) Bernben már fúrnányosabban, „biomechanikai” (életszerkezeti) mozdulatokkal tette helyre a kóros kimozdulást (Kocher 1870). (Ez a módszer azonban csak az alsó ficamok helyzetételére volt alkalmas.)

5. A francia svájci, bázeli Hans Iselin (1878–1954) további módosításokat alkalmazott a XX. század elején. Nagy összefoglaló munkájában közölte is ezeket (Iselin 1916).

6. Az osztrák Lorenz Böhler (1878–1973) a hagyományos töréskezelés papája már 1941-től kezdődően a klagenfurti Benno von Arlt egyszerű, szinte minden helyen és helyzetben alkalmas helyzetelési eljárását alkalmazta (Artl 1941, Böhler 1954). Őt követve használjuk leggyakrabban érzéstelenítés nélkül ezt a módszert manapság is.

7. A XX. század közepe táján a grúz Dzsaneldze módszerét is ajánlgatták hazánkban (Ravas 1952). Tulajdonképpen ez is úgynevezett elernyesztéses-lógatásos módszer volt.

Dolgozatom témájának alapját Bothár Dániel 1911-ben megjelent tanulmánya adja, amelyet a Magyar Nyelvőrben közölt *Magyar orvosi kézirat 1683-ból* címmel. A szerző a soproni evangélikus líceum könyvtárában bukkant erre a kéziratossal, alig hiányos, bekötött munkára. A kéziratból csupán a régi magyar gyógynövényeket emelte ki, s dolgozta fel (Bothár 1911). Megállapította azonban, hogy a szerző, Pettyéni (Petényi) Gyöngyösi (Borbély) Márton (1656. január 30. – 1701. augusztus) az erdélyi Gyöngyös (?) szülötte, aki bejárta Szatmárt, Zilahot, Kolozsvárt – ahol orvosságos szereivel kísérletezett –, Gyulafehérvárt, Fogarast, és Brassóban írta 1683-ban ezt a munkáját. 1687-ben elhagyta Erdélyt, s az iratok tanúsága szerint eltűnéséig (haláláig?) Pápán élt.

A tanult, latinus műveltségű református borbély-sebész-mester szinte minden őt tanító, céhbéli mesteréről megemlékezik az 576 oldalas munkában, amelyben mintegy 200 betegségről s 500 gyógyszerről ír. A neveket többnyire mind magyarul, mind latinul ismerteti. Bothár Dániel dolgozata azonban Pettyéni Borbély Márton munkájának sebészi részével nem is foglalkozik (i. m.).

Hat évtizeddel később ismét felelevenedik ugyanez a történet. Szlatky Mária könyvtáros ír erről egy dolgozatot a *Comm. Hist. Artis Med.* című folyóiratban 1977-ben. Az egyedi és rendkívül értékes Pettyéni-munkát igen részletesen mutatja be. A sebészi, baleseti sebészeti részeket is megemlíti.

A történet ritkaságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a magyar orvostörténelem nagyjai, mint Weszprémi, Győry, Magyari-Kossa sem ismerik (a hármaskalásdi nevű) Pettyénit. Sőt nincs adat egyik nevére sem a hatalmas, tizen-négy kötetes Szinnyi-féle munkában sem. Az előljáróban említett kronológiai felsorolásban a vállficam helyzetételének módozatait illetően a második helyet Hippokratész után egy magyar foglalja el a XVII. századból: Pettyéni (Petényi, Gyöngyösi) Márton, a jókezü és jó pennájú borbély-sebész-mester, megelőzve olyan sebész nagyságokat, mint Cooper és Kocher. Nevével méltán büszkélkedhetünk. A következőkben közreadunk egy részt Pettyéni Borbély Márton kéziratossal *Orvosló könyvéből*, 1683–1701-ből.

AZ VÁLL VETÉSÉRŐL Elsőben is csinálj silyibes [?] vállvetőfát és széket s az embert ültess az székre, a karját nyújts alá az silyibesfán, de jól megrakd vánkossal ruhákkal az vállját,

kiváltképpen az hónalja alatt, hogy a csont felettébb meg ne sanyarodjon, és az vállán által kötözd le jól az székhez, az szíjjak alá is vánkos ruhákat rakj. Ismét a keze fejire is egy vékony vászon kendőt kötvén, kösd meg az silyibes fa végéhez, által vonván az veséjén, az derekát is hasonlóképpen kösd által a fájához erősen, hogy annál is inkább erősebb legyen a kötözés. Immár ha mindenképpen jól lekötözted, állj az silyibesfa végire, az keze fejihez és úgy nyomd fel szépen az vállát, hogy ugyan megroppanjon, hogy a csont szépen helyre menjen az forgóban. Hogy ha pedig az első vetésen fel nem vetheted a régiség miatt, mert a hús benövi a csont helyét, tehát háromszor s négyszer is megpróbáld, kiváltképpen, ha látod, hogy erős természetű ember. Ha pedig gyengébb, tehát gyengébben kell vele bánni. Ha pedig felvethedd s meg nem akarna állani, tartsd úgy egy kevésbé, hadd nyomakodjon az fészkeiben a csont, de igen reá vigyázz, ha fel akarod oldozni, hogy ismét le ne essék. A kezdeddel tartsd meg jól, alája tevéen a kezedet, nyomd fel jól az hónalját s úgy kend meg szépen pópiummal s tégy flastromot reá, azonfelül vánkos ruhát, az hóna alá labdát csinálj hozzá alkalmaztatván, hogy kicsiny avagy nagy ne legyen, az végire varrván mintegy 2 avagy 3 arasznyira az tekerő ruhának, mely háromszor vagy négyszer is által érje tekerni, mert másképpen rosszul lesz a kötés. Jó szoroson megkötve, megkösd avagy varrd össze a két végét. Az vállán is mindkét felől megvarrd, hogy a kötés szépen helyben álljon, úgymint 3 napig, annakutána ismét ezen szerint cselekedj vele, s így Isten kegyelméből szépen meggyógyíthatod. Ezt láttam Gyöngyösön Bor(bély) Mihály Uramtól.

MAGYARÁZATOK

- *silyibes vállvetőfa*: párnafa, fából készült párnázott alátét a széktámlán átvetett kar és a támla között, a párnázott rész a hónaljban, a fa vége a helyretevő kezében van; *vállfa*: akasztó, ruhaakasztó, hónaljfa;
- *vánkos*: párna, fejpárna; latinul *pulvinus*;
- *sanyarodjon*: nyomorodjon, kínoztasson, gyötörtessen, gyűrődjön – magyarul: ne sérüljön meg a csont;
- a sérültet még a székhez is kötözi, hogy ne mozogjon;
- a szíjjak alá is párnákat helyez;

- *a keze fejire*: a ficamos felkar csuklójára és kezére is kötendőt, hogy azt is rögzíthesse a hypomochlionként szolgáló emelőfa végéhez;
- a silyibes vállvetőfa másik vége a helyretevő másik kezében van, és így emel;
- *hogy ugyan megroppanjon*: inkább „cuppanjon”, azaz a felkarcsont feje az ízvápaiba csúszson;
- *felvethedd*: már felemelted (ti. a felkarcsont fejét);
- *kend meg szépen pópiummal*: a pópium = pópiumolaj, németül *Poppelöl*, románul *ule de plop*, latinul *unguentum populeum* = jegenyebimbóir, (általában) kenőcs (a szerző a hónalj bőrének védelmére is ügyel!);
- *flastrom*: tapasz, sebtapasz;
- *labdát csinálj hozzá*: manapság „pelottát” helyezünk a hónaljba;
- *tekerő ruha*: a rögzítésre is gondol, ma Desault- (Velpeau-) kötést vagy Gilchrist-kötést helyezünk fel;
- *úgymint 3 napig*: a hónaljárok szellőztetésére is gondol, kötést cserél.

IRODALOM

- Arlt, von Benno, R. 1941. *Erfahrungen bei Einrichtung der Schulterverrenkungen*, Der Chirurg 13, 416–418.
- Bothár Dániel 1911. Magyar orvosi kézirat. *Magyar Nyelvőr* 40, 104–114.
- Böhler, Lorenz 1954. *Die Technik der Knochenbruchbehandlung*. Verlag für medizinische Wissenschaften, Wilhelm Maudrich, Wien-Bonn.
- Hippokratés Coi sive Magni Opera Omnia Graece et Latine*. Editionem Curavit D. Carolus Gottlob Kühn. Th. III. Lipsiae, 1827.
- Iselin, Hans 1916. Die aktive Mithilfe des Patienten bei der Einrichtung der nach vorne verrenkten Schulter als Methode im Sinne eines Schinzinger-Kocher'schen Reduktionsverfahrens. *Bruns Beiträge Klin. Chir.* 102, 691–720.
- Kocher, Theodor 1870. Eine neue Reduktionsmethode für Schulterverrenkung. *Berliner Klinische Wochenschrift* 7, 101–105.
- Pettyéni Borbély Márton 1683–1701. *Orvosló könyv*. Kézirat. Kolozsvár–Brassó–Pápa.
- Ravaszi János 1952. A vállöv sérülései. In: Oberna Ferenc (szerk.): *A traumatologia alapelemei*. Egészségügyi Kiadó, Budapest.
- Szlatky Mária 1977. Pettyéni Borbély Márton kéziratos orvosló könyve (1683–1701). *Comm. Hist. Artis Med.* 82, 27–50.

„Jegyezd meg e nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehette addig magáévá a bölcsességet, mélységet, valameddig a tudományokat a maga nyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelven lett tudós, de idegenen sohasem.”

Bessenyei György (1778)